

УЛС ТӨРИЙН СЭТГЭЛГЭЭНИЙ ТҮҮХЭНД БҮТЭЭГДСЭН БОСЛОГЫН ҮЗЭЛ СУРТАЛ

С.Базарпүрэв

доктор

МУИС, НШУС, Улс төр судлалын тэнхим

Анги бүлгийн зохион байгуулалттай аль ч улс орны нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл байдал, тогтож буй төр, улс төрийн дэглэм, хууль тогтоомж мөн ард түмний эрх ашгийг хамгаалж байгаа дүр эсгэн, шударга нийгмийг шуурхай байгуулах санал дэвшүүлсэн үзэл сурталд сэтгэл дундуур байдаг иргэд байсан одоо ч багагүй байна.

Эдүүгээ ноёрхон буй улс төрийн эрх баригч ард түмнийг дарангуйлж байгаа хэмээн үзэгсэд ирээдүйн нийгмийн дэвшил, өөрчлөлт, шинэчлэлт хийгдэх нөхцөл бүрдүүлэхийн тулд оршин байгаа засаглал, засаглагчийг хүчээр албадан үгүй хийх санаа, санаархал ч байнга орших ажээ.

Ийм радикал үзлийг тээгчид өөрсдийн талынхныг төрийн эргэлт хийх, хувьсгалыг хэрэгжүүлэн, ард түмнийг бослогот уриалан турхирч байдаг. Бослогын үзэл сурталчдийн дэвшүүлсэн бодол санаа их амь бөхтэй, улс төрийн сургаал бүтээгчдийн ярьж бичих “дуртай” сэдвийн нэг юм. Үүнтэй төстэй аядуу үзэл нийгмийн ухамсарт цөөнгүй төлөвшсөн байдаг.

Хувьсгал, улс төрийн эргэлт, бослого зэрэг ойлголт нь эрэгцүүллийн нэг сэдэвт багтах боломжтой ч тодорхой ялгаа байх учиртай гэж үздэг улс төрийн сургаал ч бий.

Хувьсгалыг нийгмийн бүтцэнд эсвэл түүний нэг чухал хэсэгт агшин зуур өөрчлөлт хийхтэй ижилсүүлэн адилтгасан байна / Theda Skocpol "States and Social Revolutions: a Comparative Analysis of France, Russia, and China" Harvard University Press., 1979/. Хувьсгал нь хүчирхийллийн замаар эсвэл харьцангуй тайван хэрэгжиж, төрийн засаглал шинэ ангийн гарт шилждэг гэсэн байр суурь нилээд түгээмэл юм.

Улс төрийн эргэлт гэдэг нь үндсэн хуулинд харшилсан, ихэнхдээ хүчирхийллийн аргаар засгийн эрх нэг ангиас нөгөө ангид, нэг улс төрийн элит, фракц бүлгээс нөгөөд шилждэг үйл явц гэж үзээд цэргийн, төрийн, ордны гэдгээс үл хамааран улс төрийн эргэлт нь төрийн төрөл ангийг сольж өөрчилдөггүй гэсэн дүгнэлт хийж болох талтай. Төрийн механизм түүний үйл ажиллагаанд хэсэгчилсэн, өнгөц өөрчлөлтийг хийдэг байна.

Тухайн төрийн байгуулал, хэлбэрийг үндсээр нь халж, шинээр солих эсвэл тухайн төрийн байгууллын үндсийг хэвээр орхин төрийн дээд эрх мэдлийг авах эсвэл тухайн төрийн байгууллыг улам бататган бэхжүүлэх эсвэл ганхуулах мөн тухайн төрийн байгууллыг

бүхэлд нь хэвээр үлдээн хэсэгчилсэн шинэчлэл, өөрчлөлт, татан буулгах ажил хийх нь төрийн эргэлтийн зорилго хэмээн Аристотель тодорхойлсон байдаг.

Төрийн тодорхой төрөл ангийг зайлшгүй хүч хэрэглэн солих гэсэн санааг үндэслэн нийгмийн тодорхой анги, бүлгийн сонирхлыг илэрхийлсэн улс төр, ёс суртахуун, шашин, философийн үзэл санааны системийг бослогын үзэл суртал хэмээн тодорхойлж болно. Бослого гаргах эрхийн талаарх онолын тайлбар нь тухайн үзэл суртлын үндэс суурь болдог билээ.

Улс төрийн сургаалын түүхэнд бослогын үзэл суртал чухал байр суурь эзэлж нийгмийн “хөгжилд” дэвшил авчирсан гавьяатай.

Дундад зуунд бослогын үзэл суртал реформацийн радикал мөрийн хөтөлбөрт /Т.Мюнцер, Ж.Кальвин, 1419-1437 оны гусийн хувьсгалт хөдөлгөөн/ багтан сүм хийдийг “ардчилан” хөрөнгөтний ертөнцийг үзэх үзлийн төлөвшилтөнд хүчтэй нөлөөлсөн байна.

Хөрөнгөтний хувьсгалын үед яг бослогын үзэл суртал нийгмийн харилцааг ардчилах, хөгжил дэвшлийг тодорхойлсон байдаг. АНУ дахь тусгаар тогтнолын төлөө дайныг нөхцөлдүүлсэн гол хүчин зүйл нь бослого гаргах эрх байв.

XX зуунд тухайн үзэл суртал нь дэлхийн олон оронд тогтож байсан колонийн тогтолцоог үгүй хийхэд их үүрэг гүйцэтгэсэн гэдгийг ази, африк, америкийн олон орны түүх гэрчилж байна.

Нийгмийн байгуулалтыг өөрчлөн байгуулах зорилго агуулсан улс төр, шашны болон бусад философийн үзэлтэй өрсөлдөн тэмцэлдэх явцад бослогын үзэл суртал “бойжин” төлөвшсөн аж.

Улс төрийн сургаал боловсрох явцад ямар ч нөхцөлд засаглалд үг дуугуй захирагдах ёстой гэх номлол байхад нөхцөл шаардлагаас болж бослого гаргах эрх байх учиртай гэсэн сөрөг байр суурь идэвхтэй яригдаж байжээ.

Философи, улс төрийн сэтгэлгээний томоохон төлөөлөгч болох И.Кант ард түмний бослого гаргахын эсрэг тууштай зогсон тэдэнд тийм эрх байхгүй гээд гарал үүслээс нь үл хамааран өнөөдөр оршин тогтнож байгаа засаглалд захирагдах болно гэжээ. Хууль тогтоогч төрийн тэргүүний эсрэг ард түмэн эсэргүүцэх эрхгүй. Тэднийг бүх нийтийг зохицуулах хуульд захируулснаар эрх зүйт тогтолцоо боломжтой болно. Тиймээс төрд дургүйцэх ямар ч эрхгүй, тэх тусмаа бослого гаргах. Эрх мэдлээ хортойгоор ашиглалаа гэх шалтгаанаар хааны эрх мэдэл, амь насанд халдах эрх олон түмэнд байхгүй. Харин эх орноо хөнөөх оролдлого хэмээн үзэн төрөөс уравсан гэмтэнг цаазлах хэрэгтэй гэж И.Кант үзэж байв /Кант И. Метафизика нравов., Соч. В 6 томах/.

Консерваторууд, либералуудын ихэнх нь хувьсгал хийж нийгмийн хөгжлийг хангана гэсэн үзлийг үгүйсгэж байдаг. Социал-демократууд ч хувьсгалт хүчирхийллийг шүүмжлэн эсэргүүцдэг билээ.

Радикал хувьсгалт үзэлд сөрөн гарч ирж XX зууны туршаад идэвхтэй сурталчилагдаж байсан хүчирхийллийн бус эсэргүүцлийн концепцийг Л.Н.Толстой, М.Ганди, М.Кинг нар дэвшүүлсэн байдаг.

Оросын зохиолч Толстой христийн сургаалд тулгуурлан хүчирхийлэлд эсэргүүцэхгүй байх үзлийг санал болгож байжээ. Хүлцэнгүй байдлаар харгис хүчийг ялна. “Бүү уурал, тэвч, дайснаа хайрла...Хэрвээ бүгд ингэж амьдарваас хувьсгал хийх хэрэггүй билээ”. Хортонтой тэмцэх цорын ганц арга нь засаглалын буруу үйл ажиллагааг нийтэд уудлан илчлэх, идэвхгүй байж, эс захирагдах явдал гэжээ /Толстой Л.Н. Божеское и человеческое., Собр.соч. в 12 томах/.

Нийгмийг хувьсгалт үйл ажиллагаагаар өөрчлөх боломжийг үгүйсгэн хүчирхийллийн бус аргаар үндэсний эрх чөлөөний тэмцлийг Энэтхэгт хэрэгжүүлэх бодлого барьж байсан ажээ. Төрийн эрх мэдэлтэнтэй хамтран ажиллахгүй байх, үл захирагдах иргэний байр суурь баримтлахыг нийгэм-улс төр, шашин-философийн сургаал номлогч Ганди санал болгож байв.

АНУ-д негр иргэдийн эрхийн төлөө тэмцлийг зохион байгуулж байсан Кинг хүчирхийллийн бус тэмцлийг сурталчилж байв.

Засаглалд хүчирхийллийн бус эсэргүүцэл үзүүлэхийг номолсон дээрх байр суурь нь бослогын үзэл сурталд альтернатив үзэл болон өрсөлдөж, олон оронд нийгмийн янз бүрийн анги давхраанд дэмжлэг авч хүчирхийллийн уур амьсгалыг нийгмээс зайлуулан радикал-хувьсгалт үзлийг нийгмийн ухамсраас ангижруулахад их хувь нэмэр оруулсан хэмээн үлэмж үнэлэгдсэн тал бий.

Нийгмийн хөгжилд нөлөөлөх хүчин чадал нь суларсан ч бослогын үзэл суртал улс төр нийгмийн үйл явцад тодорхой байр суурь эзэлж, өөрийн гэсэн тодорхой нийгмийн дэмжигч бүлэг давхраатай байдаг. Мөн уг үзэл суртлыг үе үе өдөөн идэвхжүүлж байдаг улс төрийн хүч, лидерүүд байна.

Бослогын үзэл суртал амь бөхтэй байдаг нь нэгд, тухайн үзэл энгийн, ойлгомжтой байдагт, хоёрт улс төрийн сэтгэлгээний түүхэнд онолын хувьд гүнзгий боловсрогдсон, гуравт, нийгэм-эдийн засаг, улс төрийн хүндрэл бэрхшээл, зөрчил мөргөлдөөн нь засаглалыг үзэн ядах санаа бодлыг тэжээн тэтгэж байдагтай холбоотой билээ.

Засаг төр баригчийн зан үйл, үзэл суртал, улс төрийн бодлого, шийдвэр, захирамжаас бослого гарах үзэл санаа, үзэл суртал үүсэн бүрэлдэх шууд хамааралтай юм.

Бослого гаргах эрхийн асуудал төр, засаг баригч субъектын хувь заяатай холбогдон тавигдаж байсан онцлогийг улс төрийн сургаал, номлол бүрт ямар нэгэн байдлаар ажиглаж болно. Эрт эдүүгээ бүтээгдсэн улс төрийн сургаал, номлол, үзэл суртал нь улс төрийн болон төрийн засаглалын эрх мэдлийг барьж буй субъектийн улс төр-эдийн засгийн эрх ашиг, сонирхлыг хамгаалж байдаг нь улс төрийн зүй тогтол болжээ. Тиймээс ч улс төрийн сургаал ихэвчлэн засаглагч субъектын захиалгаар бүтээгдэж байв. Мөн засаг, төрийн тэргүүн нийгмийн нийтлэг эрх ашгийг харгалзан үзэж байхыг сануулан захирагч түшмэл, олигарх ноётонд зохистой хэм хэмжээнд бие сэтгэл үйлдлээ дэглэн зөв зүйтэй авч явах зөвөлгөө өгсөн сургаал түгээмэл байв. Энэ нь бас л засаглагчийн эрх ашигт нийцсэн байдаг гэдгийг онцлон тэмдэглэх хэрэгтэй юм.

Бослого гаргах эрхийн үзэл суртлын философийн үндэслэл их эртнээс шашны, иргэний, шинжлэх ухааны гэх мэт олон төрөл янзаар хийгдсэн түүхтэй.

Бослогын зорилгыг тодорхойлох байр суурь янз бүр байв. Төрийн засгийн эрхийг өөр нэг анги булаан авах, нийгмийн харилцааг өөрчлөн шинэчлэх, хуучин тогтолцоог сэргээн тогтоох зэрэг асуудал их яригдаж байдаг. Бослого гаргах эрх эдлэгчийн тоонд төлөөний байгуулга, сүм хийд, ард түмэн гээд олон субъектийг багтаасан байна. Улс төрийн сургаалд бослогыг хэрэгжүүлэх арга хэрэгсэлийг сурталчилсан олон төрлийн байр суурь бий. Засгийн эрхийг хүчээр булаан авах үзэл давамгайлж байхад төрийн эрх мэдлийг хязгаарлах санаа бүхий номлол бас байх жишээтэй. Бослогыг нарийн зохион байгуулах төлөвлөгөө боловсруулсан сургаал ч байна. Гэвч дийлэнх сургаалд бослого гаргах эрхийг зөвхөн тунхаг төдий хязгаарлсан байдаг. Эртний Египетийн улс төрийн сэтгэлгээний түүхэнд бүтээгдсэн улс төрийн сургаалд уг сэдэв тодорхой тусгагдсан байна.

“Төр нийгмийг удирдаж дэг журмыг тогтоохдоо энгийн номхон ард олонд хэтэрхий хатуу харгис хандахгүй байх, зовж зүдэрсэн, өнчирч бэлэвсэрсэн зэрэг доодсыг хамгаалж халамжлах, үнэнийг эрхэмлэх талаар...заажээ. Дээдэс, захирагчид ард олныг хэрээс хэтэрч дарлаж зовоох нь нийгэм төрийг тогтворгүй болгож үймүүлэхэд хүргэнэ” хэмээн дүгнэж бослого гарах шалтгааныг тодорхойлсон байна. /А.Жамбал. Улс төрийн сургаалийн түүх (эртний үе) УБ., 2001./

“Гэвч энэ нь тууштай эрхэм зорилго биш, төр, нийгмийг удирдаж засаглах арга хэрэгсэл байжээ. Эзэн хаан, засагт дургүйцэл илэрхийлбэл хэнийг ч алж устгахыг зөвлөсөн байна. Хааны эсрэг босож тэмцэгчид ба өмч хөрөнгөнд халдагсдыг хайр найргүй хяргаж нух” гэжээ. /А.Жамбал. Улс төрийн сургаалийн түүх (эртний үе) УБ., 2001./

“Хүн бүхэн нийгэмд эзэлсэн өөр өөрийн байр суурь, хэр хэмжээгээрээ байх ёстой...удирдагч, захирагчдад онцгой хүндэтгэл, бишрэлтэйгээр хандвал зохино...захирагчийн дэргэд нуруугаа нугалтал бөхий, тэгвэл орон гэр чинь ая тухтай байж, өргөдөл гомдол чинь барагдана. Захирагчийг эсэргүүцсэн хэн боловч муугаа үзнэ” гэж сургаалд заасан нь шагнал шийтгэлийг хослуулан байж бослогыг гаргуулахгүй байж болох талаар улс төрийн номлол боловсруулсан байна. /А.Жамбал. Улс төрийн сургаалийн түүх (эртний үе) УБ., 2001./

Эртний Египетийн улс төрийн сэтгэлгээний чухал сурвалж бичгийн нэг бол “Ипусерийн сургаал” юм. “Үймсэн харц олны бослого тэмцлийн улмаас аж ахуй уналтанд орж, улс орон эмх замбараагүй байдалтай болсон” хэмээн бослогын үр дагавар, сөрөг талыг тэмдэглэсэн байна. Мөн Ипусер сургаалдаа бослогын “гол шалтгаан бол төр, төрийн аппарат сулран эвдэрсэн, эзэн хааны засаглалыг түлхэн унагаасан, нийгэмд дээдэс доодос гэхгүйгээр бүх хүн эрх тэгш болж хувирсан явдал юм” гэж үзжээ. /А.Жамбал. Улс төрийн сургаалийн түүх (эртний үе) УБ., 2001./

Эртний Вавилоны нэгэн бичигт “хэрэв эзэн хаан хууль цааз, эрх зүйг баримталж хүндэтгэхгүй юм бол хүмүүс түүнийг жигшин зэвүүцэх ба улс орон ч уналт доройтолд

орно” гэж бослого гарах эх үүсвэрийг оновчтой тодорхойлсон байна. Хаммурап хааны хуулийн оршил хэсэгт “улс оронд шударга ёсыг мандуулан тогтоох, хууль ёсыг зөрчигчид, нүгэлтэй муу явдалтнуудыг хөнөөж устгах, хүчтэн нь дорой буурайгаа шахан дарангуйлахгүй болгох” явдлыг тогтоосонор “нийгэм тайван тогтвортой, нэгдмэл, бүрэн бүтэн байх, эзэн хааны түшиг тулгуур өргөжиж бэхжихэд ач тустай болно” гэж бослого гаргуулахгүй байх үндсэн нөхцлийг зааж өгчээ. /А.Жамбал. Улс төрийн сургаалийн түүх (эртний үе) УБ., 2001./

Эртний Энэтхэгийн улс төрийн сэтгэлгээний брахманизмын үзэлд, нүгэл буянаар дэнслэн хүлцэнгүй тэвчээртэй байлгах гэсэн байр суурийг засаг баригчид баримталж байжээ. Бурхан тэнгэрээс тогтоосон хууль, ариун үүрэг, шаардлага заалтыг үнэнч шударгаар сахиж биелүүлэх ёстой. Түүнийг зөрчих нь гэм нүгэл болох ба түүний төлөө хойт насандаа шийтгэл, цээрлэл хүлээнэ. Хүн энэ насандаа ядуу дорой, зовж зүдэрч аж төрж байгаа бол тэр нь урьд насандаа хийсэн нүгэл, дхармаг зөрчсөний хариу шийтгэл, цээрлэлт болно. Брахманизм тийнхүү нийгмийн оршин буй дэг журам, зохион байгуулалт, улс төрийн дарангуйлалыг дхармагийн тухай шашны үзлээр зөвтгөж бататгахыг хичээжээ. /А.Жамбал. Улс төрийн сургаалийн түүх (эртний үе) УБ., 2001/

Эртний Хятадын түүхэнд Күнзийн нийгэм, улс төрийн сургаал томоохон байр суурь эзэлдэг. Нийгмийн дэг журам, удирдлага, хэвийн тогтвортой байх талаар сургаал айлдсан байна. Юуны өмнө “эд баялгийг тэгш хуваарилсан цагт ядуу байдал үгүй болно. Улс оронд тэгш байдал, зохицол, тогтож ноёрхсон байхад хүн ард гачигдаж зовохгүй дээдэс доодсын хооронд эе эв, энх тайван тогтож ноёрхсон цагт эзэн хааныг түлхэж унагаах аюул осол гарахгүй” гэж сургжээ. Күнз нийгмийн амгалан тайван байдал, иргэдийн хоорондын эвтэй найрсаг харилцааг эрхэмлэн үзэж иргэний дайн, бослого, засгийн эрхийн төлөө тэмцлийг жигшин эсэргүүцэж байв. /А.Жамбал. Улс төрийн сургаалийн түүх (эртний үе) УБ., 2001/

Төр баригч эрхэмсэг агуу ч дээрэнгүй бус, хатуу ч харгис бус байх ёстойг Күнз сануулж байв. /История китайской философии. М., 1989/. Хүчирхийллийн аргаар нийгмийг удирдахыг эсэргүүцэж, төрийн хар хүний ёс суртахуун, зан үйл зөв байвал бүх зүйл аяндаа зохицуулагдан эс тэгвээс ард түмэн захирагчийн тушаал албадлагыг үл ойшоон дуулгаваргүй загнах болно гэжээ. /Гусейнов А.А. Великие моралисты. М.,1995., Малявин В.В. Конфуций. М., 1992/ Ийнхүү Күнз нь Платоны нэгэн адил төрийн тэргүүн нь улс орны нөхцөл байдалд санаа тавьсан ухаантай цэцэн мэргэд байх ёстой гэж үзэж байжээ. /Древнекитайская философия. М., 1972. Т.1./ Шударга бус, гэм зэмтнээр шударга олныг удирдуулбал ард олон задарч захирагдахгүй болно. Сайн үйлийн үлгэр жишээгээр удирдан нөлөөгөө тогтоовол хүн ард ичих зовохыг мэддэг болохоор барахгүй засарч үнэнч шударга болно, дуулгавартайгаар захирагдана хэмээн Күнз номлсон байна. Ард түмний дургүйцэл, бослого гарах үндсэн шалтгааныг төрийн тэргүүний мэдлэг чадвар, хувийн жишээ, ёс суртахуунтай холбон үзсэн байна.

Аристотель “Улс төр” зохиолдоо төрийн бослого түүний шалтгаан, илрэх хэлбэр, тэдгээрээс сэрэмжлэх талаар тодорхой дурьдсан байна. Бослого гарах үндсэн шалтгаан нь тэгш байдал алдагдах явдал хэмээн тодорхойлсон байна. Тэгш байдал алдагдснаар төрийг бүрдүүлж буй хүн амын хэсэг бүлгийн хооронд хэрүүл маргаан, тэмцэл үүсэж өрнөнө. /А.Жамбал. Улс төрийн сургаалийн түүх (эртний үе) УБ., 2001/

Үүний нэгэн адил Халкедоны Фалей нийгэмд үүсэж гарах аливаа замбараагүй байдал, зөрчил тэмцлийн эх үндэс нь өмч хөрөнгийн тэгш бус байдал гэжээ.

Бослого, үймээний шалтгааныг тогтоохын тулд бослого гаргаж буй хүмүүсийн санаа сэтгэлийг, юуны төлөө босон тэмцэж байгааг мөн тэмцэл юунаас эхэлдэгийг илрүүлэх хэрэгтэй. Баян ядуусын туйлыг багасган, дунд зэргийн хөрөнгө чинээтэй иргэдийн тоог өсгөх, албан тушаалтанд хялбар ашиг олох, хөрөнгө завших бололцоо олгохгүй байх, нийгмийн баялгийг чанд хамгаалах арга хэмжээ авах хэрэгтэй ингэснээр бослого гарах нөхцөл үгүй болно гэсэн дүгнэлтийг Фалей хийсэн байна.

Мөн үүний зэрэгцээ хэрцгий төр ч бослого гаргуулахгүй хэмээн арга зам сүвэгчилдэг байна. Уг засаглал олон түмнийг бослого гаргах тэнхэлгүй болгох олон зүйлийн арга хэрэгслийг ашигладаг талаар Аристотель дурьдсан байна. Засаглагч овжин заль хэрэглэж хууран мэхлэхээс гадна ард олныг хооронд нь сөргөлдүүлж дарангуйлагчийн эсрэг хамтран тэмцэх боломжгүй болгон, иргэдийг айлган сүрдүүлж, эрүүл саруул уур амьсгалыг дарж, хүмүүсийн нэгдэл нягтралыг үгүй болгон, сэтгэн бодох үйлдэлд хатуу хяналт тавьж, зав чөлөөгүй ажиллуулж, аян дайн байнга хийдэг гэжээ. Хэрцгий засаг төрийн гаж буруу хэлбэрийн дотроос адгийн муу нь хүний мөн чанарт харш гэж Аристотель шүүмжилсэн байна.

Бослого төрийн тогтвортой байдлыг алдагдуулдаг их аюултай улс төрийн үйл явдал хэмээн Аристотель үзэж түүнийг гаргуулахгүй байх талаар санаа тавих хэрэгтэйг эрх баригчид зөвлөжээ.

Сайн санаатай, эрэлхэг зоригтой, дарангуйлагчийн хэрцгийллийг үл тэвчих хүмүүс бослого тэмцэл хийх санаа гарган ард түмний дэмжлэг тусламжтайгаар харгис хэрцгий төрийг түлхэн унагааж язгууртны төрийг тогтооно гэж Полиби үзсэн байна.

Бослого гарах эрхийн талаар шашны сургаал бүтээгчдийн номлолд бишгүй бий. Засаглагчийн үйл ажиллагаа бурханы сургаалаас хазайсан тохиолдолд сүм хийдийн сонирхолд харшилдаг. Тиймээс албат иргэд тухайн үйлдэлд эсэргүүцэл үзүүлэх эрхтэй гэж Аквины Фома үзжээ. Бурханы номлолд тохирохгүй зүйл хийхийг тулгах эсвэл засаглагч хүрэх ёсгүй хүний оюун санааг эзэмдэх гэж оролдсон тохиолдолд төрийн эрх баригчид захирагдахгүй байж болно гэжээ. Ард түмэн тэмцэлд босч засаглагчийг эрх мэдлийн сэнтийгээс түлхэн унагаах бүрэн эрхтэй хэмээн Фома үзээд энэ нь тийм ч их нүгэл биш. Нийгмийн шийдвэрээр дарангуйлагчийг цаазалж болно.

Гэвч гол нь бослого ашиг авчрах ёстой гэж онцлон үзэж байв. Бурханы сургаал, сүм хийдийн ашиг сонирхолд босогчдын зорилго нийцэх учиртай гэсэн Фомагийн дэвшүүлсэн теологийн тайлбар нь явцуу номлол шиг боловч тэр үеийн бодит байдлыг

илэрхийлэн илчилж байв. Босогчид өөрийн тодорхой хэрэгцээг хангах гэсэн бодолтой байдаг ч түүний үйл явц, ажиллагаанд тухайн үеийн эрх баригч улс төрийн хүч, ялангуяа түүний сөрөг тал идэвхтэй оролцдог байна. Дундад зууны үед сүм хийд төрийн засаглалын төлөө шургуй тэмцэл өрнүүлж амжилтанд хүрч байсан түүхтэй. Шашны үзэл суртал, сүм хийдийн эрх ашиг, сонирхолд таарж тохирсон ард түмний бослогыг дэмжиж оролцдог байжээ.

Реформацын эрин үед ч бослогын үзэл сурталыг идэвхтэй боловсруулж байв. Кальвины сүм хийдийг үндэслэгч Жан Кальвин хууль бус үйлдэлтэй, дур зоргоороо аашилж хүчирхийлэгч засгийг бурхан гэсгээнэ гэж үзжээ.

Нийгмийн хэрэгцээг хангах нэрийдлээр ард түмнийг татвараар дарамтлахгүй байх мөн иргэдийг хавчиж гадуурхагчийг хамгаалж хаацайлахгүй байх нь эзэн хааны үүрэг гэжээ. Эс тэгвээс нийгмийн тогтворгүй байдал үүсч шударга байхыг хүсэмжлэх болно. Ард түмэн дарангуйлагчийг эсэргүүцэх онц бүрэн эрхтэй хэмээн Кальвин үзэж байв. Үүнээс гадна бослого гаргах эрхийг засаглалын байгууллага, сүм хийд, төлөөний байгууллага эдлэнэ гэж номлоод дургүйцлээ илэрхийлэх хууль ёсны арга хэрэгсэл шавхагдсан тохиолдолд зэвсэгт бослого гарган дарангуйлагчийг түлхэн унагаана гэсэн үзэл санааг дэвшүүлжээ.

Варфоломын шөнийн дараа францын кальвинист-гугенотууд монархомах И.Жантйе, Ла Боэси нарын бүтээлийг идэвхтэй сурталчилах болов. Эдгээр зохиолд эзэн хаан ба дарангуйлагчийн тухай мөн тирантай тэмцэх боломжийн талаар бичсэн байна.

И.Жантйе “Anti-Machiavel” шастиртаа дарангуйлагчтай тэмцэх нь иргэний үүрэг гэжээ. Харгислал дээр тогтсон төр дарангуйллыг төрүүлдэг гэсэн дүгнэлт хийсэн байна. Харгислалын талаар ёс суртахууны тэмдэглэл хийхийн зэрэгцээ түүнд улс төрийн өнгө аяс байгааг олж тодорхойлсон байдаг. Хүн ба өмчинд хууль бус хандахыг харгислал гэнэ. Ийм төр удаан оршин тогтнож чадахгүй гэдэгт Жантйе хатуу итгэлтэй байв.

Аливаа дарангуйлал хүчирхийллийг агуулдаг. Тиймээс түүнийг нэг их удаалгүй иррационал хүч болох бурхан зогсоодог. Ёс суртахууны уналт дарангуйллыг үүсэх нөхцөл болдог. Нийгмийн задрал, хямрал дарангуйлагчаас бусдад ямарч ашиг өгдөггүй. Харин дарангуйлагч өөрийн засаглалаа бэхжүүлэхийн тулд түүнийг ашиглаж байдаг билээ.

Фомагийн санааг үндэслэн тиранд тодорхойлт өгсөн байдаг. Тиран гэдэг нь харгислалыг хэрэгжүүлдэг тэгснээр хүн алж, цус урсгаж болохгүй гэсэн бурханы тогтоосон эрхийг доромжилдог. Өөртэйгээ адил байгалийн бүтээл болох хүнийг үгүй хийж байгаагаараа дарангуйлагч жам ёсны эрхийг гутааж байдаг. Амь эрсдэх айдас доор ч хүн алж болохгүй гэж хориглосон иргэний эрхийг зөрчиж байна гэж үзээд тираныг хуулийн гадна үлдээсэн ажээ.

Хувийн ашиг сонирхолдоо хөтлөгдөн жам ёсны эрхийг зөрчин уландаа гишгэснээр эзэн захирагч дарангуйлагч болох эхний алхамаа хийдэг гээд дарангуйлагчийг дүгнэхдээ Жантйе, Бартолотой санал нийлж байв.

Дарангуйлагч өөрийн үйл ажиллагаандаа тодорхой тооны зарчим баримталдаг гэж Бартоло үзжээ.

- Ганцаар дарангуйлагчын эсрэг хөдөлгөөнийг удирдах чадвартай иргэдийг алж устгах
- Эрдэм боловсролтой ухаалаг хүмүүсийг алга хийх
- Мэдлэг, ном бүтээлийг үгүй хийх
- Аливаа нийгэмлэгтэй тэмцэл явуулах
- Тагнуул туршуулыг ашиглах
- “Хуваан, захиран засаглах” зарчмыг баримтлах
- Хүн ардыг тонон дээрэмдэх
- Иргэдийг туйлдуулах зорилгоор үргэлжилсэн дайн хийх
- Гадныханд итгэж, иргэдээ үл ойшоох
- Нэг бүлэглэлийг дэмжин нөгөө рүү нь турхирах

Дээрх зөвлөмжийг дагаж хэрэгжүүлэгч хэн боловч засрашгүй дарангуйлагч гэж Жантийе дүгнэсэн байна.

“Сайн дурын боолчлолын тухай эрэгцүүлэл” бүтээлдээ Этьен де Ла Боэси хууль ёс, хүний эрхийн баталгаа үгүй абсолют дэглэмийн засаглалыг шүүмжлэн тираны эсрэг тэмцэх хэрэгтэй гэж үзэж байв. Гэрээ хэлцэл, үе удам дамжиж эсвэл хүчээр тогтсон тиран ард түмний боолчлогдох “дур сонирхол зуршлаас” шалтгаалан оршин тогтнож байдаг. Дарангуйлагчийн доромжлолыг ард олон энгийн зуршил төөрөгдлөөр хүлээн зөвшөөрч сайн дураар тэвчиж байдаг гэжээ.

Нидерланд, Англид ялсан феодалын эсрэг хувьсгал нь жам ёсны эрхийн онол дээр суурилсан улс төрийн шинэ үзэл суртал төлөвшихөд түлхэц болжээ. Бослогын эрхийн талаарх үндэслэл ч өөрчлөгдсөн байна.

Голландын хуульч Гуго Гроц ард түмэн удирдлагын ямарч хэлбэрийг сонгох эрхтэй байхыг тэмдэглээд гол нь олон түмний эрх ашигт нийцэх нь чухал гэж үзжээ. Удирдлагын хэлбэрийг сонгосны дараа гэрээний дагуу ард түмэн төр засагт захирагдах учиртайг сануулсан байна. Гэсэн ч Гроц ард түмэн ямар нөхцөлд бослого гаргах эрхтэйг тодруулсан байдаг.

- Нийгмийн гэрээний онолд бослого гаргах эрхийг ил, далд тусгасан.
- Нийгмийн гэрээг төрийн тэргүүн зөрчсөн эсвэл хүчингүй болгосон тохиолдолд.
- Ард түмнийг бүхэлд нь хөнөөх хорон санаа агуулсан.
- Дайн түрэмгийлэл хийж хууль бусаар засгийн эрх авсан.

Засаглалд хүч хэрэглэн эсэргүүцэх эрхтэйгээс гадна засаглагчийг хороох ч эрхтэй хэмээн Гроц бослого гаргах эрхийн талаар өөрийн боловсруулсан онолдоо тусгажээ.

Жам ёсны эрхийн онолч Бенедикт Спиноз бослого гаргах эрхийг төрийн эрхийг хязгаарлах замаар хангана гэж үзэж байв.

- Хуульд шингэсэн эрүүл ухаанаар тэр хязгаарыг тогтооно.

- Төрийн үйл ажиллагааг хязгаарлах асуудал хүний мөн чанартай холбоотой гэж үзэв. Шийтгэл, урамшлаар ч өдөөн идэвхжүүлж, нөлөөлж чадахгүй зүйл төрд байдаг. Хүний жам ёсны эрх болох сэтгэн бодох, сүсэглэн шүтэх, амиа хайрлан хамгаалах, бурханд итгэх чадварт нөлөөлөх боломжгүй юм.
- Олны дургуйцлыг хязгаарлах эрх төр эдэлж чадахгүй юм. Цөөнгүй хүнд хуйвалдах шалтаг бүрдүүлсэнээр төрийн хүч, эрх мэдэл багасдаг. Төрийн засаглал өөрийн нэр хүндэнд сэв суулган албат иргэдийн дургуйцлыг өдөөсөн үйл ажиллагаа хэрхэвч үйлдэж болохгүйг сануулсан байна. Бослого гаргах ард түмний эрхийг засаглалын легитимт байдалтай холбон авч үзжээ.

Засаглагч хууль зөрчсөнөөр олон түмэнд айдас төрүүлдэг тэр нь улмаар засаглалын эсрэг дургуйцал болон хувирч төр улс эвдэрч гэрээ хэлцэл цуцлагдан хүчин төгөлдөр бус болдог байна. Нийгмийн гэрээний нөхцлийг төрийн засаглагч зөрчсөн тохиолдолд бослого гаргах жам ёсны эрхтэй гэж Спиноз үзсэн ажээ /Соколов В.В. Спиноза. М., 1977/ .

Хууль үгүй болсноор дарангуйлал эхэлдэг. Тиймээс тиран засаглалыг хэрэгжүүлэх эрхгүй хэмээн Жон Локк үзээд удирдлагын систем гадны нөлөө, дотоод шалтгаанаар задарч унадаг гэсэн дүгнэлт хийсэн байна.

Хууль тогтоох байгууллага иргэдийн өмчинд халдсанаар эсвэл ард түмнийг боолын хүнд амьдрал руу түлхэн оруулах оролдлого хийснээр ард түмэн дарангуйлагч засагтай дайсагнан түүнд захирагдах шаардлагагүй болно гэж Локк үзжээ.

Хэрэв ерөнхий сайд, эзэн хаан хариуцлагаа үл ойшоож, үүргээ биелүүлэхгүй, парламентад өөрийн сонирхлоо тулган түүнд ажиллах боломжийг олгохгүй, сонгуульд саад болж, гадаад гүрэнд улс орноо барьж тушаах зэрэг тохиолдолд ард түмэн амиа аврах зорилгоор шинээр хууль тогтоох засаглал байгуулж, өөрийн үзэмжээр засаглагчдыг, засаглалын хэлбэрийг эсвэл аль алийг нь сольж болох талаар Локк сануулсан байна.

Үл захирагдах онол нь бослогод турхирч байна хэмээн Локкыг шүүмжилж байсан ч түүнд тэрээр үндэслэлтэй хариу барьсан байдаг.

- Хэрэв хүмүүсийг дарангуйлаад байвал тэд ямар ч удирдлагын эсрэг босдог
- Хувьсгал ялихгүй зүйлээс болж гардаггүй
- Бослого гаргах эрхээр хангаснаар бослого гарахгүй байх баталгаа бий болдог гэж дүгнэжээ.
- Эрх чөлөө хэр их байна төдий чинээ хувьсгал гарах шаардлага багасна.

Ард түмний жам ёсны эрх, эрх чөлөөнд халдсан дарангуйлагч засаглалын эсрэг чиглэсэн олон түмний бослогыг зүй ёсны зайлшгүй үйл явц гэжээ. /С.Базарпүрэв. Шинэ үеийн өрнөдийн улс төрийн сургаалын түүхийн товчоо (ХҮII-ХҮIII зуун). Уб., 2008/ XVIII зуунд Францад социалист, коммунист нийгмийн онол үүсэж, эрч хүчээ аван хөгжиж байсан билээ. Эдгээр онолыг бүтээгчдийн нэг нь Жан Мелье юм. Санваартан ламтан байсан ч атеист, материалист, хувьсгалч үзэлтэн байв. Дарангуйлагч тиран, шашны

эсрэг хувьсгалт тэмцэлийг хийхийн тулд нууц бүлгэм байгуулж, ард түмнийг нэгдэхийг уриалж байв. Мелье “Гэрээс” (Testament) бүтээлдээ дээрх онолыг боловсруулжээ.

“Ард олныг тэвчишгүй дарамтанд оруулж түүнд их гай зовлон авчирч буй хүмүүст түүнийг улам дарангуйлж байх боломж олгох нь эрүүл ухаан, шударга ёсонд нийцэхгүй гээд нэг нь амьдралын хүнд бэрхийг нуруундаа үүрч, нөгөө нь санаа зовох юмгүй тансаг баялагт умбах нь зүйд таарахгүй” гэжээ. Ард түмэн зүдэрч байгаад баячууд шууд буруутай.

Засгийн эрх мэдлээ зүгээр тавиад өгдөггүй баячуудтай хувьсгал хийх замаар асуудлыг шийднэ гэжээ.

Хувийн өмч шунахай сэтгэл, сэдлийг төрүүлдэг. Үүний үр дагавар гэвэл нэг талаас хүчтэй, зальтай, овжин, хэрцгий, ёс журамгүй нь баяжиж нөгөө талаас ард түмэн ядуурдаг гэсэн дүгнэлт хийжээ.

Феодализм, хувийн өмч түүний эрх ашиг, сонирхлыг хамгаалж буй засаглалыг шүүмжлэхийн зэрэгцээ Мелье ардын хувьсгал хийх мөрийн хөтөлбөр боловсруулсан байна. Хэний эсрэг хувьсгал өрнүүлэх талаар тодорхой төлөвлөгөөтэй байжээ. Тэдгээрийн тоонд “таныг дарангуйлж буй та нарын дунд амьдарч байгаа их зантай сурвалжит эрх мэдэлтэн, хаад ноёдын гар хөл болсон бардам зантай түшмэл, хот хөдөөгийн сайрхуу амбан, мужийн захирагч, түрэмгий татварын байцаагч, сагсуу түрээслэгч, бичиг хэргийн алба, хамба ламтан, хаан, ашиг орлоготой газрыг эзлэн түрэмгийлэгч, баячууд, зугаа цэнгэл хөөж, цагаа таатай өнгөрүүлэгч хатагтай” нар багтана гэжээ. /С.Базарпүрэв. Шинэ үеийн өрнөдийн улс төрийн сургаалын түүхийн товчоо (ХҮII-ХҮIII зуун). Уб., 2008/

Жан-Жак Руссогийн улс төрийн сургаал бослогын үзэл санааг баяжуулж нийгмийн ухамсарт нөлөө үзүүлсэн номлол юм. Францын соён гэгээрүүлэгчдийн төлөөлөгч, философич Жан-Жак Руссогийн нийгэм-улс төрийн үзэл санаа нийгмийн сэтгэлгээний шинэ чиглэл болох улс төрийн ардчилсан-радикализмийн эхлэлийг тавьсан байна. Нийгмийг үндсээр нь өөрчлөх мөрийн хөтөлбөр дэвшүүлсэн нь тариачид, эрс өөрчлөлт хийхээр шийдсэн ядуусын сонирхол, шаардлагад нийцэж байв.

Дарангуйлагчийг авч хаяахад тэрээр хүч хэрэглэлээ гэж гомдлох хэрэггүй юм. Жам ёсны нөхцөлд бүгд л хүч хэрэглэж, хүчтэний тогтоосон хуулиар л амьдардаг. Дарангуйлагчийн эсрэг бослого гарах нь зүй ёсны үйлдэл юм. “Дарангуйлагч хүчирхийлэл дээр тогтож, тэр нь түүнийг авч хаядаг бүх юм жам ёсны замаар л явж байна”. “Ард түмэн захирагдахаас өөр аргагүй, захирагдаж байгаа цагт сайн, боломж гарахад дарангуйлагчийг авч хаявал бүүр сайн” гэжээ. Хувьсгал хийж абсолютизмийг хүчээр албадан засгаас татан буулгахыг Руссо цагаатган зөвтгөж байв.

Дарангуйлагчийн эсрэг боссоноор дарангуйлагчийн хуулийн дагуу л хийгдэх зөв алхам ч хууль ёсны засаглал авчирдаггүй гэж тэрээр сануулсан байдаг. /С.Базарпүрэв. Шинэ үеийн өрнөдийн улс төрийн сургаалын түүхийн товчоо (ХҮII-ХҮIII зуун). Уб., 2008/

1793 оны таван сарын 31-ээс зургаан сарын 2 хүртэл Францад якобинчууд хувьсгалт диктатур тогтоон Конвент Ж.Ж.Руссогийн дарангуйлалыг эсэргүүцэх эрхийн үзэл санааг тусгасан Үндсэн хуулийг баталсан байдаг.

Якобинчууд, бабефчууд Руссогийн дэвшүүлсэн үзэл суртлыг амьдралд хэрэгжүүлэн, онолын хувьд дахин боловсруулсан байна.

Якобинчууд бослого, хувьсгалт диктатурын талаар сургаал боловсруулж байв. Түүний удирдагч Жан Поль Марат “Боолчлолын гинж” бүтээлдээ дарангуйлагч абсолютизмыг хүлээн зөвшөөрөлгүй харгис улс төрийн дэглэм тогтоох эх сурвалж, хэрэгсэл, дарангуйллын сөрөг талыг судлан бослогыг түүнтэй тэмцэх үр бүтээлтэй арга хэмээн үзсэн байна.

Хувьсгалын дайсан, хуйвалдагч нарыг устгах зорилготой диктатур тогтоох хэрэгтэйг сануулж тэдний эсрэг террор хийх нь зохистой гээд 1793 онд Конвент түүнийг хэрэгжүүлэн их цус урсгасан байдаг. Европын соён гэгээрүүлэгчдийн радикал үзэл зөвхөн европт түгэн дэлгэрээд зогсохгүй мөн далай тэнгэс дамнан америк тивд хүрчээ. АНУ-ыг английн колончлолоос чөлөөлж тусгаар тогтнолын тунхаглах үйл явцад дээрх үзэл санаа мэдэгдэхүйц нөлөө үзүүлсэн гэж үздэг тал бий. Франклин, Пейн, Жефферсон нар эрх чөлөөний хөдөлгөөний үндсэн санааг дэвшүүлэн 1776 онд батлагдсан тусгаар тогтнолын тунхаг бичигт бататгасан байна. Ард түмэн хувьсгал хийх эрхтэйг тэд санал нэгтэй дэмжиж байв.

Нийгмийн ухамсрын нэг хэсэг, америк дахь ардчиллын нэг үнэт зүйл хэмээн бослогын тухай радикал дүгнэлтийг Жефферсон хийсэн байдаг. Засаглагч цаг тутам ард түмэн эсэргүүцэн босох чадвартай гэдгийг ойлгож мэдэрч байх хэрэгтэй гэжээ. Эрх чөлөөний модыг цаг цагт тиран ба эх орончдын цусаар усалж байх шаардлагатай. Тэр нь жам ёсны бордоо гэсэн байна.

1848-1849 онуудад Европт өрнөсөн хөрөнгөтний хувьсгалаас үүдэн бий болсон туршлага дээр тулгуурлан марксист үзэл суртал үүсэж, социалист хувьсгалын тухай сургаал боловсрогдсон байна. Маркс К, Энгельс Ф нарын эртний бүтээлд бослогын үзэл суртал тусгагдсан байдаг /Минц И. Маркс о вооруженном восстании //Историк-марксист. 1933. №2/.

Пролетар ангийн хөгжлийн ерөнхий үе шатыг авч үзэх явцад нийгмийн гүнд их бага хэмжээгээр далдлагдсан иргэний дайныг ажиглаж болно гэжээ. Уг дайн яваандаа нээлттэй хувьсгал болон хувирч хүчирхийллийн аргаар хөрөнгөтнийг түлхэн унагааж өөрийн ноёрхлоо тогтооно гэжээ /Маркс К. и Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии // Маркс К. Избранные произведения в 2-х т. Т.1. Изд-во ЦК ВКП (б), 1934/.

Зэвсэгт бослогыг хийх эрхтэй хэмээн тунхагласан ч марксистууд нийгмийн хөгжлийн хямралыг тайван замаар шийдвэрлэх нь илүү ач холбогдолтой гэж үзэж байв /Энгельс Ф. Эльберфельдские речи. 15 февраля 1845 г. // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т.2/.

XVIII зууны сүүлчээр хөрөнгөтний нийгмийн нийгэм-эдийн засгийн зөрчил мөргөлдөөнийг төр зохицуулах чадваргүй хэмээн үзэн анархизмийн үзэл суртал үүсэн гарсан түүхтэй.

Анархист хувьсгалчид төр түүний улс төр, эрхийн байгууллагыг устгах хэрэгтэй гэж үзээд түүний оронд янз бүрийн чөлөөт үйлдвэрлэгчдийн нийгэмлэгийн зөвшилцөл дээр тулгуурлан өмч тэгш байх зарчим ноёрхсон нийгмийн төгс төгөлдөр байгуулалтыг бүтээн бий болгох зорилго агуулж байв /Бакунин М.А. Революционный катехизис /Избранные философские сочинения и письма.М., Мысль, 1987. Бердяев Н. Русская идея // Вопросы философии. 1990. №2//.

В.И.Ленин бослогын онолыг чанарын шинэ түвшинд боловсруулсан байна.

Түүний үзэж байгаагаар зэвсэгт бослого нь ажилчин анги засгийн эрхийг авах хамгийн шалгарсан арга гэжээ. “Доодос” хуучнаараа амьдрах хүсэлгүй болж, “дээдэс” нь хуучнаар удирдах чадваргүй болсон цагт хувьсгал ялна гэсэн дүгнэлт хийсэн байна. Өөрөөр хэлбэл, нийт үндэстний хямралгүйгээр хувьсгал хийх боломжгүй юм гэжээ /Ленин В.И. ПСС. Т. 41/.

Бослого гаргах эрхийн талаар дэвшүүлсэн дээрх болон бусад улс төр, эрхийн, шашин, философийн үзэл санааг шинжлэх явцад улс төрийн амьдралд хэрэгжиж батлагдсан онолын хэд хэдэн баримтлалыг тодруулж болох юм.

Нэгд: нийгмийн зөрчил мөргөлдөөнийг ил тод, хуулиар баталгаажуулсан аргаар шийдвэрлэх нь илүү ач холбогдолтой юм.

Хоёрт: улс төрийн дэглэм, нийгэм эдийн засгийн нөхцөл байдал, ноёрхож буй үзэл сурталд олон түмэн илт дургуйцан хүн амын ихэнх нь хувьсгалт хөдөлгөөнд эвсэн оролцсон тохиолдолд бослогын үзэл суртал “амь” орж идэвхжин түүний бодит хэрэгцээ үүсэн бий болдог ажээ.

Гуравт, нийгмийн шинэ байгуулалт төлөвших урьдчилсан нөхцөл бүрэлдсэн нийгэмд бослогын үзэл суртал ноёрхож эхэлдэг.

Бослогын үзэл сурталыг бүрдүүлж буй үзэл санаа, сургаал, номлолын хувьслын түүх нэн баялаг арвин гэдгийг дурьдахын зэрэгцээ орчин үед бослогын үзэл суртал өөртөө олон янзын онцлог зүйл агуулж байгааг олж харж болно.

Нэгд, иргэд бүх нийтээрээ сонгуулийн эрх эдэлж, хүн амын амьжиргааны төвшин дээшилж, улс төрийн нам, үйлдвэрчний эвлэл, иргэний хөдөлгөөн идэвхжин тэдгээрийн шахалтаар төр хүний эрх, эрх чөлөөг эрхэмлэсэн нийгэм журам байгуулах гэж хичээн зүтгэсэний үр дүнд орчин цагт бослого гаргах эрхийн асуудал тодорхой хэмжээнд өөрийн ач холбогдлоо алдаад байна.

Нийгмийн зөрчил, үндэстэн ястан, анги бүлгийн мөргөлдөөнийг эрхийн арга зүйгээр зохицуулах үйл ажиллагаа улам өгөөжтэй, эерэг үр дүн авчирч байгаа нь нийгмийг тайвшруулан тогтворжуулж байна. Хүч үл хэрэглэн “төртэй тэрслэх” арга зам арвижин олон янз болсонтой холбоотойгоор бослого, хувьсгалын үзэл санаа уналтанд

орсон гэж болно. Мөн бослогыг дарах хангалттай хүч орчин үеийн төр засаглалд хуримтлагдах болсон нь үүнд бас нөлөөлсөн байна.

Хоёрт, эдүүгээ цагт улс төр, хууль эрхийн баримт бичигт бослого гаргах эрхийн тухай заалт үгүй болсон байна. Дарангуйлагчийг эсэргүүцсэн бослого гаргаж болох талаар эрх зүйт төрийн үндсэн хуульд энэ талаар дурьдсан зүйл огт алга.

Гуравт, орчин үед ихэнх орны үйлчилж буй хуульд бослого гаргах хориотой байдаг. Тухайн байр суурь нь төр улсын тогтвортой байдлыг хангах, хууль зөрчих хүмүүсийн амь насыг сахин хамгаалах зорилго агуулсан байна.

Улс төрийн сөрөг хүч олон түмний дэмжлэгтэйгээр тайван замаар эрх мэдлээ шилжүүлэхийг шаардаж төр засагт шахалт үзүүлэн нэг бол огцруулж чаддаг, эсвэл засаглагч олон түмний эрх ашигт нийцсэн улс төрийн бодлого явуулж эхэлдэг байна.

Бослого гаргах эрхийг хуульчлах нь их оновчтой шийдвэр биш юм. Учир нь гадаадын улс гүрэн өөрийн улс төрийн зорилго, эдийн засгийн ашиг сонирхолдоо бусад орны эрхийн баримт бичигт тусгагдсан зүйл ангийг ашиглах бодит боломж байдаг. Тухайлбал, их гүрэн бусад улсын иргэд сонгуулийн эрхийг (намын нэр дэвшигч, олон нийтийн байгууллагын улс төрийн үйл ажиллагааг чиглүүлж, олон улсын ажиглагчид дарамт үзүүлэн, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэлд нөлөөлөх үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх) эдлэх явцад идэвхтэй оролцож, гадаад орны дотоод хэрэгт хөндлөнгөөс “хошуу дүрж”, өөрийн хүнийг, сонгуулиар тавигддаг албан тушаалд “томилж” чаддаг жишээ гарч байсан түүхтэй. Ийм жишгээр хуулиар бэхжүүлсэн бослого гаргах ард түмний эрхийг ашиглах тохиолдолд ямар хор хөнөөлтэй үр дүн гарах нь төсөөлөх ч аргагүй юм. Үүний жишээ болгон бид дундад ази, кавказын посткоммунист улс оронд өрнөсөн “өнгөт” хувьсгалыг дурьдаж болно. Үүнтэй уялдан үндсэн хуулинд оруулах зүйл анги, засвар өөрчлөлтийг нягт бодон тунгааж, судалгаа шинжилгээн дээр тулгуурлан хийх ёстойг сануулахад илүүдэхгүй биз.

Бослого гаргах нь туйлын арга хэрэгсэл юм. Тайван замаар хурцадсан асуудлыг шийдвэрлэх боломж шавхагдсан тохиолдолд ард түмэн, улс орноо аврахын тулд хийдэг ажил. Хэдийгээр бослого гаргах үйл ажиллагаа улс төрийн амьдралд хэрэгжих боломж хэт багассан ч дараах нийгэм улс төрийн нөхцөл бүрэлдсэн тохиолдолд гарахгүй гэх газаргүй. Улс төрийн тодорхой хүчний эрх ашигт хөтлөгдсөн төр албан тушаалтан иргэдийг харгислах (улс төр-эдийн засаг, сэтгэл санааны хэлмэгдүүлэлт) хүн амыг үй олноор нь хомроглон устгах эсвэл бусад орон тухайн улсын газар нутгийг хэсэгчлэн болон бүхлээр нь эзлэн түрэмгийлэх нөхцөл бүрэлдэх буюу тохиолдвол бослого гаргах шаардлага зайлшгүй гарна.

Улс төрийн харгислал гэдэг нь тэрс үзэлтэн, улс төрийн сөрөг хүчнээ дарж устгах зорилго бүхий улс төрийн алан хядах үйлдэл юм. Иргэдээ залхаан цээрлүүлэх үйл ажиллагаа явуулсан төрийн дарангуйлагчийн эсрэг ард түмэн бослого гаргах бүрэн эрхтэйг улс төрийн сэтгэлгээний түүх бичилцэж байсан олон сэтгэгчид зориуд сануулан сургаал номлолдоо бичиж байжээ. Ард түмний өмнө амлалт өгөн төрийн сэнтийд

заларсан түшмэл ч хариуцлагагүй үйлдэл хийж, журамт үүргээ биелүүлэхгүй байх нь ард түмнийг бослогод турхирч буй алхам гэдгийг ч улс төрийн сэтгэгчид олонтаа тэмдэглэсэн байдаг.

Угсаа үндэстэн, арьс өнгө, шашин шүтлэгээр нь ялгаварлан гадуурхаж, хүчээр нутаг заан хөөн зайлуулах, нийгэм-эдийн засгийн тэвчишгүй нөхцөлд оруулдаг нь аймаглан устгах үйлдэл мөн. Үүний эсрэг ард түмэн босох нь жам ёсны үзэгдэл юм.

Олон улсын гэрээ хэлэлцээрийг зөрчин олон улсын байгууллагын зөвшөөрөлгүйгээр бусдын газар нутагт халдан, эзлэн түрэмгийлэх нь илт тус нутгийн төр улсын дотоод хэрэгт хүч түрэн бүдүүлгээр оролцож байгаа явдал. Үүнийг эсэргүүцэн түрэмгийлэгчдийн тогтоосон удирдлагын хэлбэр улс төрийн дэглэм, үндсэн хуулийг үгүй хийх үйл ажиллагаа (бослого гаргах) нь тухайн улсын ард түмний бүрэн эрх юм.

Хүний эрхийг хамгаалах, тоталитар дэглэмийг устгах нэрийдлээр ямар ч улс орны төр засаг бусдын хэрэгт оролцон ямар нэгэн “тоглоомын” дэглэм /ардчилсан ч бай/ тогтоох эрхгүй билээ. Ямар дэглэм тогтоохыг тухайн орны ард түмэн шийдэн сонгох эрх мэдэлтэй байдаг болов уу.

Тиймээс улс үндэстний төлөө хийх иргэдийн хөдөлгөөн эерэг бослогын тоонд багтаана. Бослогын эрхийг эдлүүлэхгүй байх гол баталгаа нь төрийн эрх мэдэл баригч. Түүний улс төрийн үйлдэл, гаргасан шийдвэр, явуулж буй улс төрийн бодлого хуулийн хүрээнд хариуцлага үүрч хэрэгжиж буй тохиолдолд өргөн түмний хөдөлгөөн шаардлагагүй юм.

Бослого гаргах эрх нь ард түмэнд зөвхөн үзэл суртлын баталгаа болж л үлдэх учиртай. Төр, засгийн тэргүүн, түшмэл, албан хаагч бюрократууд төрийн шийдвэр ард түмний язгуур эрх ашиг, сонирхолд нийцэхгүй тохиолдолд гарцаагүй эсэргүүцэлтэй тулгарч болзошгүй гэдгээ гүнээ ухамсарлаж ойлгох нь нэн чухал бөлгөө.